

A szentség kisajátításának kísértései, avagy a hatalom és a transzcendencia viszonyáról.

Az emberi történelem egyik visszatérő jelensége, hogy a világi hatalom újra és újra megpróbálta saját szolgálatába állítani a szellemi hagyományokat, a vallási jelképeket, az ősi tudás emlékeit és a szentként tisztelt relikviákat. Birodalmak emelkedtek fel és buktak el, uralkodók váltották egymást, ideológiák követték egymást, de a törekvés változatlan maradt: a hatalom igyekezett megszerezni mindazt, ami az emberek szemében tekintélyt, misztériumot vagy transzcendens jelentőséget hordozott.

Ez a folyamat első pillantásra érthetőnek tűnik. A politikai és gazdasági hatalom természeténél fogva a látható világban működik, ezért folyamatosan keresi azokat a szimbólumokat, amelyekkel saját fennállását igazolhatja. A szentség azonban nem egyszerűen egy újabb erőforrás a sok közül! Éppen ezért a szakrális örökség hatalmi célú kisajátítása nem pusztán kulturális vagy történelmi kérdés, hanem mélyebb filozófiai problémát is felvet: vajon birtokolható-e a szentség ugyanúgy, mint egy terület, egy hadsereg vagy egy kincstár?

A történelem tanúsága szerint a hatalom gyakran úgy tett, mintha erre a kérdésre igenlő választ lehetne adni. Az ókori Egyiptom emlékei különösen szemléletes példát szolgáltatnak. Az egyiptomi obeliszkok eredetileg vallási és kozmológiai jelentést hordoztak. Nem egyszerű kőoszlopok voltak, hanem egy olyan világszemlélet megnyilvánulásai, amely az eget, a földet és az ember helyét kívánta összekapcsolni. Később azonban a birodalmi hatalmak sorra elszállították ezeket eredeti környezetükből. A Római Birodalom több obeliszkot vitt Rómába, ahol azok már nem az egyiptomi szakrális rend részeként álltak, hanem a római hatalom díszleteivé váltak. Évszázadokkal később hasonló folyamat ismétlődött meg, amikor egyiptomi obeliszkok kerültek Párizsba, Londonba vagy New Yorkba. A jelenség mögött ugyanaz a gondolat húzódott meg: aki birtokolja a múlt nagyságának emlékeit, az mintegy örökösévé válik annak. A történelem azonban különös iróniával válaszolt erre a törekvésekre. Az emberek ma sem a modern államok spirituális nagyságára gondolnak, amikor egy obeliszkot látnak, hanem az ókori Egyiptomra. A tárgy ugyan gazdát cserélt, a jelentés forrása azonban nem. Hasonló mintázat figyelhető meg a vallási ereklyék történetében. Középkori uralkodók és városok versengtek a szent maradványok birtoklásáért, mert úgy vélték, hogy ezek növelik presztízsüket és legitimációjukat. A szent ereklye nem egyszerűen vallási tárgy volt, hanem politikai tőke is. A zarándoklatok gazdasági hasznot hoztak, a szent helyek tekintélyt kölcsönöztek, a relikviák pedig a mennyei jóváhagyás látszatát sugallták.

A probléma nem az, hogy az emberek tiszteletet tanúsítottak e tárgyak iránt. A probléma ott kezdődött, amikor a tisztelet helyét a birtoklás vette át. Amikor a szent már nem, mint önmagán túlmutató valóságot kezdték szemlélni, hanem mint megszerezhető eszközt. A történelem során nemcsak vallások és birodalmak, hanem modern ideológiák is hajlamosak voltak erre a tévedésre. Számos politikai rendszer igyekezett saját céljaira átértelmezni a múlt spirituális örökségét. Ősi szimbólumokat emeltek zászlókra, misztikus hagyományokat alakítottak propagandává, vallási motívumokat formáltak identitáspolitikai eszközzé. A folyamat minden esetben ugyanazt a logikát követte: a szimbolikus tőke megszerzésével a hatalom remélte megszilárdítani saját helyzetét.

Ez a törekvés azonban egy alapvető félreértésből fakad. A szimbólum és a valóság ugyanis nem azonos. A jel és a jelentés nem ugyanaz. A relikvia nem a szentség maga, az ereklye nem az erény, a rítus nem a belső átalakulás, a templom nem a hit, a korona nem a bölcsesség. A történelem során számtalanszor előfordult, hogy emberek és intézmények összetévesztették a szentség nyomait a szentség forrásával. Azt hitték, hogy a külső formák megszerzésével a belső tartalom is birtokukba kerül. Ez a tévedés különösen veszélyes, mert látszólag működik. A tömegek valóban lenyűgözhetőek monumentális építményekkel, ünnepélyes szertartásokkal, titokzatos jelképekkel és ősi relikviákkal. Ezek képesek tiszteletet, sőt áhítatot kiváltani. Ebből azonban nem következik, hogy a mögöttük álló szellemi minőség is jelen van.

A hatalom számára a látszat gyakran elegendő. A transzcendencia szempontjából azonban a látszat és a valóság közötti különbség döntő jelentőségű. A történelem egyik visszatérő tragédiája, hogy a szellemi hagyományok fokozatosan formalizmussá merevednek. Az eredeti felismerést felváltja a tan, a tanítást a szabály, a szabályt a szertartás, a szertartást pedig végül az intézmény. A külső forma fennmarad, miközben a belső tartalom lassan elhalványul. Ekkor jelenik meg a kisajátítás lehetősége is, hiszen ami már elsősorban külső formákból áll, azt könnyebb politikai célokra felhasználni.

A történelem során számos vallási és filozófiai hagyomány figyelmeztetett erre a veszélyre. Különböző kultúrák bölcsei eltérő nyelven fogalmaztak, de gyakran ugyanarra a felismerésre jutottak: a valódi átalakulás belülről indul, és nem kényeszeríthető ki külső eszközökkel. A szent vagy szentség nem olyan erő, amelyet birtokolni lehet. Nem tárgy, nem tulajdon és nem hatalmi eszköz. Éppen ezért a szakrális örökség kisajátítása végső soron önellenmondásba ütközik. A hatalom megszerezheti a templomot, de a hitet nem. Elviheti az obeliszkot, de a bölcsességet nem, amely létrehozta. Birtokolhatja a relikviát, de a szentséget nem, amelyet a relikvia jelképez. Lemásolhatja a rítust, de a belső állapotot semmiképp, amelyből a rítus eredetileg megszületett. Ez nem jelenti azt, hogy a hatalmi kisajátítás teljesen hatástalan volna. Történelmi értelemben, ahogy sok példa mutatja, gyakran nagyon is hatékony. Képes tömegeket mozgósítani, intézményeket stabilizálni és politikai rendszereket legitimálni. Ám ez a hatékonyság nem bizonyítja a szellemi hitelességet. A társadalmi befolyás és a spirituális tekintély nem ugyanaz. A két fogalom összekeverése korunkban talán még nagyobb veszélyt jelent, mint korábban. A modern technológia, a tömegmédiák és a politikai kommunikáció korában minden korábbinál könnyebbé vált a szimbólumok gyártása és terjesztése. A látvány gyakran fontosabb lett a tartalomnál, a reprezentáció a valóságnál. Ebben a környezetben különösen időszerű felismerni, hogy a szentség nem válik valóságosabbá attól, hogy gyakrabban hivatkoznak rá. A történelem végső tanúsága talán az, hogy a hatalom újra és újra megpróbálja birtokolni azt, ami természeténél fogva nem birtokolható.

A szent örökség emlékei megszerezhetőek, áthelyezhetőek, kiállíthatók és politikai célokra felhasználhatók. A mögöttük álló valóság azonban nem vehető birtokba és nem tehető tulajdonná.

A szentség jelképei tróféává válhatnak, de a szentség maga nem. Aki ezt a különbséget nem érti meg, az könnyen összetévesztheti a hatalom díszleteit a hatalom forrásával. És bár a díszletek időnként lenyűgözőek lehetnek, a történelem hosszú távon rendre megmutatja: a jelképek túlélhetik birtokosaikat, a szellemi forrás pedig túlélheti mindazokat, akik megpróbálták kisajátítani. Különös módon az emberiség legmélyebb mítoszai maguk is figyelmeztetnek arra a tévedésre, amelybe a hatalom újra és újra beleesik. A hatalomvágy ugyanis nem csupán történelmi jelenség; egyben emberi, lelki jelenség is. Ezért jelenik meg újra és újra a legendákban, mesékben és vallási történetekben.

A Szent Grál alakja évszázadokon át foglalkoztatta az emberek képzeletét. A felszínen úgy tűnhet, mintha egy elveszett ereklye kereséséről szólna a történet. A mélyebb értelmezések azonban rendre arra jutnak, hogy a Grál valójában nem zsákmány, hanem állapot. Nem olyan kincs, amelyet erővel meg lehet szerezni, hanem olyan graciózus valóság, amelyhez méltóvá kell válni.

Ezért a Grál-lovagok történeteiben a próbatételek nem a fizikai erőről szólnak. A keresőnek önmagát kell legyőznie. A kapzsiságot, a hiúságot, a gögőt és a birtoklási vágyat kell maga mögött hagynia. A Grál nem annak mutatkozik meg, aki el akarja venni, hanem annak, aki képes lemondani a hatalom és birtoklás igényéről, akiben a mély alázat gyökerezik. Ugyanez a tanulság jelenik meg a hatalom gyűrűjének motívumában is.

A gyűrű ígérete mindig ugyanaz: nagyobb befolyás, nagyobb uralom, nagyobb erő. Ám a történet lényege éppen az, hogy a gyűrű birtoklásának vágya fokozatosan megmérgezi birtokosát. Minél inkább akarja valaki a hatalmat, annál inkább a hatalom akarja őt, és a valóságban csak az tudja működtetni, akinek a gyűrű nélkül is van tiszta hatalma.

A történelem és a mítoszok egyaránt ugyanarra a figyelmeztetésre mutatnak rá: az ember újra és újra megpróbálja saját akaratát a lét rendje fölé helyezni. Azt képzelettel, hogy elegendő tudással, elegendő technikával, elegendő hatalommal bármilyen korlát áttörhető és bármilyen törvényt felülírható.

A nagy összeomlások azonban szinte mindig ebből a tévedésből születtek. Birodalmak, ideológiák és rendszerek sorra hitték azt, hogy saját elképzeléseik magasabb rendűek a valóság törvényeinél. Rövid távon sikereket értek el, hosszú távon azonban éppen az a rend emésztette fel őket, amelyet figyelmen kívül hagytak. A nagyság nem abból születik, hogy a világot akarjuk saját képünkre formálni. A nagyság abból születik, hogy felismerjük a világ mélyebb rendjét, és fokozatosan méltóvá válunk hozzá. A mítoszok itt olyan igazságot fogalmaznak meg, amelyet a történelem is újra és újra igazolni látszik.

A hatalom megszerzésére irányuló görcsös törekvés gyakran nem az alkalmasság jele, hanem annak ellenkezője. Aki mindenáron uralkodni akar, az rendszert már e vágy által bizonyítja, hogy nem érti az uralom valódi természetét. Aki minden eszközzel tekintélyt akar szerezni, arról gyakran éppen az derül ki, hogy nincs belső értéke, tekintélye. Aki megszállottan keresi a szentség külső jelképeit, arról sokszor kiderül, hogy elveszítette kapcsolatát a szentség belső forrásával. Ez a paradoxon az emberi történelem egyik legfontosabb tanúsága.

A valódi tekintély nem üldözi önmagát. A valódi bölcsesség nem harsogja saját nagyságát. A valódi szellemi erőnek nincs szüksége relikviákra, tróféákra vagy monumentális öngazolásra. Éppen ezért a legveszélyesebb emberek gyakran azok, akik megszállottan bizonygatják saját kiválasztottságukat, hatalmukat vagy különleges kapcsolatukat valamiféle magasabb rendű erővel.

A történelem romjai között számtalan ilyen alak nyomait találjuk. Birodalmak, amelyek az örökkévalóságot ígérték, mégis eltűntek. Uralkodók, akik isteni rangot követeltek maguknak, mégis feledésbe merültek. Hódítók, akik szent tárgyakat és ősi jelképeket halmoztak fel, mégis elveszítették mindazt, amit birtokoltak. A szent örökség azonban túlélte őket. Talán azért, mert a szentség természetéből fakadóan nem azé, aki megszerzi, hanem azé, aki megérti. Nem azé, aki birtokolni akarja, hanem azé, aki szolgálni képes. Nem azé, aki uralkodni kíván rajta, hanem azé, aki alázattal közeledik hozzá. Ebben az értelemben a történelem egyik legnagyobb önellenmondása az, hogy a hataloméhes ember éppen azzal bizonyítja méltatlanságát, hogy mindenáron hatalmat akar. Mert a szellemi tekintély nem olyan jutalom, amelybe kívülről lehet kapni beavatást, ki lehet harcolni vagy el lehet ragadni. Aki azt zsákmánynak tekinti, már az első ilyen gondolata által el is veszítette annak lényegét! A kettős rend emlékeztet

Számos ősi hagyományban visszatérő motívum, hogy a valóság nem pusztán anyagi jelenségek összessége, hanem két egymást kiegészítő princípium dinamikus egyensúlya. A különböző kultúrák eltérő neveket adtak ezeknek az erőknek, de gyakran felismerhető bennük egy földi, formát teremtő, rendet szervező oldal, valamint egy égi, intuitív, életet adó, összekötő minőség. Egyes ezoterikus és mitológikus értelmezések szerint Marduk maskulin energiákkal azonosított alakja is ilyen összefüggésben szemlélhető. Ebben az olvasatban Ő nem egyszerűen egy isten vagy uralkodó archetípusa, hanem annak a princípiumnak a jelképe, amely a megnyilvánult világ rendjének fenntartásáért felelős. A látható, szervezett, intézményes, törvények által szabályozott világ felügyelete tartozik hozzá, míg az élet forrása, a tápláló, transzcendens, intuitív és közvetlenül isteni minőség a feminin másik pólushoz kapcsolódik.

Akár elfogadjuk ezt az értelmezést, akár nem, figyelemre méltó, hogy számos hagyomány beszél valamilyen kettős rendről: égről és földről, királyról és papnőről, törvényről és kegyelemről, formáról és lélekről. A probléma nem ott kezdődik, hogy az ember megkülönbözteti ezeket a minőségeket. A probléma akkor jelenik meg, amikor az egyik megpróbálja kiszorítani és leuralni a másikat. A történelem jelentős része úgy is értelmezhető, mint az anyagi, intézményes és szervezett hatalom fokozatos térnyerése. A mérhető, birtokolható, adminisztrálható világ egyre nagyobb jelentőségre tett szert, miközben a közvetlen szellemi tapasztalat, az intuitív bölcsesség és a szentség belső dimenziói háttérbe szorultak. A lét rendje nem emberi szavazás kérdése. Nem ideológiák hozzák létre, és nem intézmények tartják fenn. Az ember legfeljebb felismerheti vagy figyelmen kívül hagyhatja azt.

A történelem során a civilizációk - és az egyes emberek is - gyakran ott követték el legsúlyosabb hibáikat, amikor saját akaratukat magasabbnak tekintették annál a rendnél, amelyből maguk is származtak. **(Folytatódik a 9. oldalon)**